

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ամեն ազգի կուլտուրական անցեալը արտափայլում է նորաստանդութիւններում, հաւատալիքում, սովորութիւններում, նիստ ու կացում, միով բանիւ՝ նորա ամբողջ կենցաղում, ժողովրդի դիւցազնական զրոյցների մէջ փառաւորւում է նորա նախնեաց համբաւը, նախապաշարմունքների և դիցաբանական երգերի մէջ՝ դրոշմուած են նորա հեթանոս կրօնի, հինաւորաց աշխարհայեցողութեան հետքերը: Ահաւասիկ այս տեսակէտով ժողովուրդը իւր ամբողջ էութեամբ հանդիսանում է առատ աղբիւր իմաստասէր պատմագրի համար, որ՝ խնամքով մշակելով և ուսումնասիրելով հաւաքած բազմակողմանի նիւթը՝ նորանից թանգազին պաշար կճաղէր իւր գործի համար, նորա շնորհիւ լուսաբանելով ազգի անցեալի մթին էջերը: Դիցաբանական և դիւցազնական առասպելները կ'դարդարեն ամեն ազգի փառաւոր ծնունդը և նորա մանկութեան օրերը. բնական է, որ այս պատրաստի բանաւոր աղբիւրներին դիմել են հնագոյն կուլտուրական ազգերի՝ եբրայեցոց, յունաց, հռովմէացոց՝ պատմիչները, ծերերի զրոյցներից դարձնելով աւելոր հնութեան հերոսներին և նոցա սքանչելի շահագործութիւնները. աստուածաշնչի առասպելները, Հերոդոտի կամ Լիբիոսի զրոյցները իրանց հնագոյն մասերում թնշ են, եթէ ոչ միամիտ ժողովրդի դարաւոր հոգևոր զարգացման, մտաւոր աշխարհայեցողութեան արգասիքը, որ կենդանանում է նորա խօսքի մէջ, թեւեւ առնում, ազնւանում, կոկւում, զարդարւում գուսանների ոգելից երգերի մէջ: Նոյն ազգային պարծանքը դրդել է և հայ մատենագրերին ուշի ուշով ականջ դնել ժողովրդի աւանդութեանց՝ Հայկ, Արամի, Տիգրանի և այլ դիւցազանց՝ մեծանուն գործերում որոնելով նախնեաց փայլուն համբաւը: Սոքան են եղել առաջին բանահաւաքները, որոնք հիմք են դրել ազգագրութեան, կենդանի աղբիւրից հիւսնելով իրանց պատմութեան թելը:

1) Մանրամասնօրէն խնդրիս մասին տես իմ տակաւին շաւարտած ուսումնասիրութիւնս՝ «Հին Հայոց վէպերը և Մովսէս Խորենացին» Հանդէս Ամսօրեայ 1904.

Հարկաւ մենք այստեղ գործ չունինք փաստերի հետ, ինչպէս մաթեմատիքական գիտութիւններում. իզուր կլինէր ամեն մի առասպելում որոնել որ և է եղելութիւն. պատմական անցքեր՝ անգամ աշխարհահռչակ, դարերի ընթացքում այն աստիճան աղաւաղւում են ժողովրդի բերնում, որ նոյն իսկ ամենասրամիտ քննադատը շատ անգամ կ'դժուարանար բուն սերմն զատել նորա վերայ կուտակուած բազմաթիւ օտարոտի շերտերից. պատմական նոր հերոսներ ստէպ դարդարւում են հնրի դափնիներով և հակառակն. գիւցազանց բարոյական տիպարը այլայլւում է, մերթ աստուածանում, մերթ նսեմանում և մթնում. օտարազգի թագաւորներ և հռչակուած քաջեր մտնում են ազգային ջոջերի տաճարը:

Սակայն եթէ պատմութիւնն ըմբռնենք ոչ իբրև չոր ու ցամաք անցքերի շարք, այլ իբրև ազգերի հոգեւոր գործունէութեան, կուտուրական զարգացման հաւատարիմ հայելի, այն ժամանակ ժողովրդի կենդանի վկայութիւնն նորա լեզոււմ, աւանդութիւններում, սովորութիւններում, վարքութեանում անշուշտ թանգազին պաշար կ'մատակարարէր հանճարեղ պատմագրին, որ՝ կապելով ներկան հնութեան հետ և դատելով օտար սերմն հարազատից՝ կվերականգնէր և կըկենդանացնէր ազգի հեռաւոր անցեալի պատկերը: Հեթանոս կրօնի հետքեր ցարդ նկատելի են ազգերի զրոյցների, անէծքների, օրհնէնքների, խաղերի, ծէսերի, եկեղեցական պաշտամունքի և նախապաշարմունքի մէջ. ժողովրդի լեզուն, օրին. մեզանում, իւր ճոխ գաւառաբարբառներով հանդերձ կարող էր իւր տակաւին պահպանուած գոհարներով գէթ մասամբ լրացնել այն պակասը, որ զգալի է մեր մատենագրերի մօտ, որոց լեզուն՝ հեղեղուած օտարոտի բառերով՝ յամենայն դէպս չէ ներկայացնում մեր նախնեաց ամբողջ բանաւոր գանձը:

Հասկանալի է ուրեմն ազգագրութեան լուրջ նշանակութիւնն ազգերի կուտուրական պատմութեան համար, իբրև նորա անհրաժեշտ աղբիւրներից մէկը:

Այն ժամանակից, երբ ժողովրդական տարրը արեւմտքում երկարատեւ արիւնահեղ կռիւներից յետոյ տարաւ յաղթանակը և մտաւ ազատ քաղաքացիների շարքը, նա՝ իբրև մի նոր խոշոր պատմական երևոյթ, հասարակական կեանքի նոր գործօն՝ եղաւ. կարեւոր առարկայ գիտութեան և գրականութեան համար. այն, ինչ որ դարերի ընթացքում արհամարուած էր և անտեղի դատապարտուած, իբրև լուրջ ուսումնասիրութեան, նոյն իսկ հետաքրքրութեան անարժան նիւթ, սկսուեց ժողովուել մեծ խնամքով և անսպառ եռանդով նախ Գերմանիայիում (եղբայրը Գրիմներ) և ապա Ռուսաստանում (Афанасьевъ, Кирѣевскій, Рыбниковъ, Гильфер-

ԱՌՆԵ՛). բոլոր լուսաւոր ազգերի մօտ հիմնուեցան ազգագրական ընկերութիւններ և միաժամանակ պարբերական հանդէսներ, որոնք իրանց նպատակ դրին՝ մասնագիտօրէն ուսումնասիրել ժողովրդական կեանքը իւր բազմակողմանի ամբողջութեամբ: Երկրազնդիս զանազան ազգեր՝ քաղաքակիրթ և վայրենի՝ ցուցահանդէս դրուեցան առանձնապէս իրանց յատկացրած մուզէյօններում՝ իրանց տեղական զգեստներով, տան պարագաներով, զէնքերով, արհեստների գործիքներով: Ռամիկ ժողովուրդը իւր վշտերով և հոգսերով, անհոգ զուարթութեամբ, կրքերով, հասարակ հոգեբանութեամբ, ազգային զարդարանքներով պատճառուած և կամ ցընցոտիներով պատած, աղմկալի, խառնիխուռն երևան եկաւ բեմի վերայ և պատուաւոր տեղ բռնեց քանքարաւոր գրիչների բոմաններում:

Բնական է, որ գրականութեան այս նոր ընթացքը պէտք է գրաւէր նաև հայերի ուշադրութիւնը, որոց լուսաւոր ներկայացուցիչները՝ միլլաուած եւրոպական գիտութեան աւազանում՝ ըստ մեծ մասին ժողովրդի միջից էին դուրս եկել և մօտ ծանօթ էին նորա կենցաղի հետ: Արժեքների անմահ Վէլլը Հայաստանին՝ հիմք դրեց ոչ միայն հայ նոր գրականութեանն, այլ և հայ ազգագրութեանն, տալով մի շարք փայլուն նկարագրութիւններ գիւղական կեանքից: Պօռչեանի «Սօս և Վարթիթերը», «Հացի խնդիրը» և այլ երկերը՝ իբրև տաղանդաւոր նկարչի վրձինի տակից դուրս ելած պատկերներ՝ միանգամից հրապուրեցին իրանց բնականութեամբ, կենդանութեամբ և գեղարուեստական նրբութեամբ հայ ընթերցող հասարակութիւնը: Միաժամանակ զանազան պարբերական հրատարակութիւններում սկսեցին երևալ ինչ ինչ ժողովուրդական բանահիւսութիւններ և հատուկօր տեղեկութիւններ գիւղական ազգաբնակչութեան մասին (Բազմավէպ, Արծուի Վասպուրական, Կռունկ, Արևելեան Մամուլ, Արարատ): Սակայն այս բոլորը դեռ միայն պատահական, քիչ շատ աջող փորձեր էին, առանց որ և է սիստեմայի, կապի և բանահաւաքի հմտութեան. արժ. Հ. Գարեգին Սրուանձտեանցի գրականական հանդէս գալովն հայ ազգագրութիւնը միանգամից ստացաւ նոր համ ու հոտ և առաջին անգամ դրուեցաւ գրական հողի վերայ. բուրեց Տանկահայաստանի լեռներից և հովիտներից, երևան եկաւ հայ գիւղը իւր գետնափոր խրճիթներով, խոտի և աթարի գէղերով, նեղ և ծուռ անցքերով, տան անպաճոյճ կահ կարասիքով, վարուցանքի գործիքով, մանր և խոշոր խաշիներով. շնորհալի հօր կոկուն, զոդուրեկ դրչի տակից, կենդանացաւ հայ գիւղացին իւր

դաշտային պարապմունքներով, ընտանեկան կենցաղով, երգերով, մասալներով¹⁾։

Հ. Գ. Սրուանձտեանցի տոկուն գործունէութիւնն արժնացրեց մեղանում սէր և հետաքրքրութիւն դէպի գիւղական կեանքը իւր գաւառական գրաւիչ պէսպէսութիւններով. դա գործի սկիզբն էր, աջող սկիզբը, կարճ միջոցում բանահաւաքների թիւը բազմացաւ, որոնք օրինակելի ջանասիրութեամբ և որ գլխաւորն է՝ սխտեմաբար սկսեցին ուսումնասիրել Հայաստանի զանազան գաւառները և հաւաքել ժողովրդական բանահիւսութեան փշրանքները, յիշելու է Շերենցի «Վանայ սաղը» (Թիֆլիս 1885), Տ. Նաւասարդեանի հայ հեքեաթների հարուստ ժողովածուն, Մ. Արեղեանի «Դաւիթ և Մհերը» (Շուշի 1889), արժ. Գարեգին սարկ. Յովսէփեանի «Մասմայ ծոերը» (1892), Ե. Լալայեանի «Ջաւախքի բուրմունքը» (1892), իմ «Թըւօր Դաւիթ և Մհերը» (Վաղարշապատ 1899), Գ. Ախվերդեանի «Հայ աշուղները» (Թիֆլիս 1903)²⁾։ Աղբիւրը շատ առատ կ'ոսէր և օրըստօրէ կարևորութիւն էր զգացւում՝ ամփոփել ճոխ նիւթը որ և է մասնագէտ հանդիսւմ. պարզ է, որ Ե. Լալայեանի նախաձեռնութեամբ և խմբագրութեամբ «Ազգագրական Հանդիսի» ասպարէզ դալն ժամանակի հասուն պահանջներից մէկն էր. իւր տասնեամեակի շրջանում մինչև օրս (1896—1906) «Հանդէսը»... կշարունակէ լոյս հանել առատ և բազմակողմանի տեղեկութիւններ Անդրկովկասի և Տաճկահայաստանի հայ ազգաբնակչութեան տընտեսական վիճակի, աւօրեայ պարապմունքների, բարքերի, և հաւատալիքի մասին. առանձին ուշագրութեան արժանի են հետեւել յօդուածները՝ Ե. Լալայեանի տակաւին չաւարտած «Ջաւախքը» (գիրք Ա. Բ. Գ.), «Դանձակի գաւառը» (գ. Ե. Զ. Է. Ը.), «Բորչալուի գաւառը» (գ. Է. Ը. Թ. Ժ. ԺԱ.), Յ. Մուրադեանի «Համալէնցի Հայերը» (գ. Դ. Ե. Զ.), Գարեգին վարդապետ Յովսէփեանի «Ռոստամ Զալը» (գ. Է. Ը.). Հրատարակութիւնը պատկերազարդ է. յօդուածների ծրագիրը բաւական հարուստ է և ապացուցանում բանահաւաքի սէրը և հմտութիւնը. օրինակի հա-

1) Վաղուց կարիք է զգացւում մեղանում վերստին հրատարակելու Հ. Գ. Սրուանձտեանցի սպառուած երկերը՝ Համով-Հոտով, Գրոց-Բրոց, Թովմաս Աղբար և այլն։

2) Օտարազգի լեզուներով լոյս տեսած հրատարակութիւններից և ուսումնասիրութիւններից նկատիւ Արշակ Չոպանեանի «Chants populaires armeniens» Paris 1902, Մ. Արեղեանի «Der armenische Volksglaube» Leipzig 1898, իմ «Die armenische Heldensage» Berlin 1902, ևս «Die iranische Heldensage bei den Armeniern» Berlin 1903 (Zeitschrift des vereins für volkskunde).

մար վեր առնենք Ն. Լալայեանի Բորչալուի գաւառի նկարագրութիւնն. պատմական և քաղաքական տեսութիւնից յետոյ հեղինակը թւում է հայ գիւղերը, հայոց և վրաց վանքերը, ապա մամբրամանօրէն նկարագրում է հայ ազգաբնակչութեան ընտանեացիները, զգեստը, ամուսնութեան, հարսանեաց և կնուների սովորութիւնները, յիշում է մի առ մի ժողովրդից գործածելի կերակուրները, երկար կանգ է առնում հաւատալիքի վերայ (լեռներէ, քարերէ, ջրի, կրակի, ծառերի, կենդանիների, չար և բարի ոգիների պատմութիւնը, սրբեր, ուխտադնացութիւն, կախարդութիւն, մետախաղաղութիւններ և այլն), առաջ է բերում տեղական երգերի տեսակները (մանկական, սիրոյ, վիճակի, ընտանեկան, պանդխտութեան, երկրագործի, երգիծական, աշուղական երգեր, անէծքներ, երգումներ, հանելուկներ և այլն). ինչ շուայ նիւթ ուսումնասիրութեան համար: Զրոյցներ, դիւցազնական աւանդութիւններ սակաւ են երևում Ազգ. Հանդիսի էջերում, և գուցէ այս է նորա պակասութիւնն¹⁾:

1901 թւից սկսուեց հրատարակուել Մոսկուայում «Էմինեան Ազգագրական Ժողովածուն»։ մինչև այժմ լոյս են տեսել հինգ հատոր հետեւել թովանդակութեամբ՝ գիրք Ա. Փշրանքներ Շիրակայ ամբարներից (հէքեաթ, առակ, հաւատք, կենցաղ, սովորոյթներ), Բ. Ժողովրդական վէպ և հէքեաթ (տաճկահայ գաւառական բարբառներով), Գ. Թուրքերէնի ազգեցութիւնը հայերէնի վրայ, Դ. Ժողովրդական հէքեաթ և երկու եղանակ «Դաւիթ և Մհեր» ժողովրդ. վէպի: Հինգերորդ հատորը²⁾ կրում է «Հայքրդական վէպ» վերնագիրը, թէև առաջին էջերը բռնում են իրանական վէպի հինգ ընդարձակ վարիանտներ՝ Ռօստամ-Ջալ, Ռօստամ և Ատամբօի և Դիւրօ, Ըօստամի Ջալ Բէճան, Սամ (Մոկաց և Արծկէի բարբառներով). ապա հետևում են հայ-քրդական զրոյցներ, որոնցից 13 ունին քրդական՝ հայերէն թարգմանութեամբ հանդերձ՝ երգեր (ձայնագրուած արժ. Հ. Կոմիտասի աշխատութեամբ և զետեղուած զրքի վերջում): Խմբագրութիւնը կարևոր է համարել իւր կողմից մի քանի սողով (հայերէն և ռուսերէն լեզուներով) բացատրել նիւթիս նշանակութիւնն համեմատական ուսումնասիրութեան համար, յիշելով Վսեմովոյ

¹⁾ Տեղի սղութիւնն է եղել պատճառ. այսուհետև միջոց կունենանք հրատարակելու կուտակուած նիւթերը: Խմբ.

²⁾ Էմինեան Ազգագրական Ժողովածու, հրատարակութեամբ Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց, հատոր Ն. Հայ-քրդական վէպ, հաւաքեց Մ. Հայկունի, Մոսկուա—Վաղարշապատ 1904 էջ VII—304.

Միլլերի աշխատութիւնը (Экспурсы въ область русскаго народнаго эпоса. Приложение: отголоски иранскихъ сказаній на Кавказѣ стр. 37—69, Москва 1892) և Ա. Սոցիի քրդական աւանդութեանց ժողովածուն (Kurdische Sammlungen, Erzählungen und Lieder im Dialekte von Bohtan, gesammelt, herausgegeben und übersetzt von A. Socin, S. Petersburg, 1890). Անհասկանալի է թէ ինչու յարգելի խմբագրութիւնը կարևոր չէ համարել յիշել նախ քան Ս. Հայկունու ներկայ ժողովածուն մեզանում լոյս տեսած նոյն բովանդակութեամբ հաւաքածոները. կարծեմ, նորան պէտք է ծանօթ լինէին իմ «Իրանի հերոսները հայ ժողովրդի մէջ» (Պարիս 1901) գրի աւանուած եղանակները, որոնք նախ հրատարակուեցան ռուսերէն լեզուով Этнографическое Обзорѣніе հանդիսի մէջ (Մոսկուա 1899) և ապա գերմաներէն թարգմանութեամբ «Die iranische Heldensage bei den Armeniern» վերնագրով Zeitschrift des Verlins für Volkskunde, Heft 1. 3. 4. Berlin 1904, 2-է յիշուած նաև արժ. Գարեգին վարդապետ Յովսէփեանի Ռուսամբալ աշխատութիւնը (Ազգագրական Հանդէս, վեցերորդ տարի, VII և VIII գրքեր, էջ 205—258)։

Բացի այս թերութիւնից ժողովածուն ներկայացնում է ընթերցողի համար մի շատ անախորժ անյարմարութիւն. Ս. Հայկունին ընդգծել է իւր հաւաքածուի մէջ ամեն քայլափոխում պատահող օտարազգի (պարսիկերէն և տաճիկերէն) բառեր, միանգամայն մոռանալով թարգմանաբար տալ նոցա հայերէն նշանակութիւնն. իրաւ է, սոցանից շատերը մեզանում վաղուց ընտելացել են և միանգամայն մատչելի են ընթերցողին, օրին. զենիլ, աղա, մաղարայ, ջուաբ, պաղչալ, ջանդակ, խանչալ, դարդ, սագ մեղանց. սակայն ահագին քանակութեամբ բառեր, ինչպէս օրին. հաբաբար, դասամբ (էջ 9), պուղա անել (9) միձադու (10), հանախ (20), լալասար (22) բեարօ (28), հուլֆար, մազպարա, դանմիւ անել (26), սուրկուն (27) դայաղ (31), հալաբ (32) դայիլ (39), վաբալ (37), ալասա (41), մեհեան (56), մալհազա (80), խիկ, հիկկեամայ (81), պալալիկ, մըբարաբ, բասպիւր (216), բալաջ (286) և այլն և այլն միայն ժողովրդական բարբառներէ քաջ մասնագէտների կարող են ծանօթ լինել. գրքին կցելու էր բառարան։ Յուսալու է, որ այս թերութիւնը այլ ևս չի կրկնէ ոչ բանահաւաքը և ոչ խմբագրութիւնը, որպէս զի ընթերցողը կարողանայ հասկանալ իւր կարդացածը։

Բրդական երգերի թարգմանութիւնն միշտ էլ աջող չէ. կան աչքի ընկնող սխալներ, օր շօր. աշրխա Հայկունին թարգմանում

է շերկու երգիչ» (էջ 71), մինչ ասելով բառը այստեղ գործ էած-
ւած իւր բուն նշանակութեամբ «սիրահար» (բառս արարերէն է):

Ներկայ հատորին նիւթը հետաքրքրական է, իբրեւ քուրդ
բանահիւսութեան ընտիր նմոշներ. հրաշալի է Լէյլի-Մէջլում
սիրահարական երգը (էջ 71—75). Մէջլումին գիշերները հանգիստ
չէ տալիս «դրախտի հուրին», երևալով նորան երազում. մայրը
գնում է Զդիրի շուկան հարցուփորց անելու իւր որդու սիրունու
մասին.

Ես տեսայ իմ Լէյլա վերեւէն կը շորորար կը գար,
Մածնի տիկը (որ էր) շալակը,
Եկաւ Զդրի որ զուարճանայ:

Մայրը վերադառնում է և պատմում որդուն, որ նորա սի-
րունին ամենատղեղ և այլանդակ արարածն է. Մէջլում յանդիմա-
նում է մօրը, վեր առնում իւր դամբուրան և գնում Մնճանի աղ-
բիւրի տեղան վերայ, որտեղ պատահում է Լէյլին.

Ես տեսայ իմ Լէյլա վերեւէն շորորար, կգար,
Զրի տիկը շալակը եկաւ Մնճանի աղբիւրի վերայ զը-
լարճանալու.

—Այ Մէջլում, բարե քեզ,

—Աստուծոյ բարին, աչքերուս վրայ, սրտի սիրական
Լէյլա.

Եօթն օր եօթը գիշեր ոտի վերայ կանգնեցան,
Դարձեալ կը կարծէին, թէ նոր կանգնած են:

Աղջիկը խնդրում է Մէջլումից՝ թոյլ տալ նորան ջուր տա-
նել իւր հօր հիւրին, խոստանալով հետեւեալ առաւօտ լինել միև-
նոյն տեղում. տուն վերադառնալով նա չէ գտնում իւր հօր
վրանները և գնում հասնում է կարաւանին:

Դնաց ձմեռ, եկաւ զարուն

Իմ վրայ բարով գայ ապրիլ ամիս.

Լէյլիի հայրը դարձեալ քոչում է ամառանոց. աղջիկը յի-
շում է Մէջլումին և հարցուփորց անում վերևում սաւառնող
թռչունից, արդեօք նա չէ տեսել Դերկուլայի Մնճանի աղբիւրի
մօտ մարդու դիակ. թռչունը վայր է իջնում և պատասխանում.

Ես մարդու դիակ տեսայ,

Ես միսը կերած եմ, ոսկերքը ժողոված եմ,

Բոյնս մէջը շինած եմ,

Զազուկներս թռուցած եմ:

Լէյլին մօր հետ գնում են Մնճանի աղբիւրը, հաւաքում
Մէջլումի ոսկերքը, հաստատելով յօդուած յօդուածի վերայ, և ա-
ղօթքով դիմում Աստծուն: Աստուած երկու սիրահարներին անում

է աստղ և հաստատում երկնքի վերայ, Լէյլիին՝ հարաւ, Մէլլու-մին՝ հիւսիս:

Այս զրոյցը տարածուած է և հայ ժողովրդի մէջ (տես Ազգ. Հանդէս գ. IX «Պատաւաշունչ» էջ 270). սկզբնական խմբագրութիւնն եւ համարում եմ՝ համաձայն պրոֆ. Chauvin-ի կարծիքի՝ արաբական (տ. իմ «Die Kurdischen Sagen» Zeitschr. d. v. für volkskunde, Berlin, 1905).

Գեղեցիկ է նաև Մամօ և Զինէ սիրահարական միջադէպը (երկու եղանակ, մէկը ամբողջապէս երգ է), որ երիտասարդ զոյգի ողբերգալի մահուամբ է վերջանում (համեմատիր «Մամօ և Զինէ» Ազգ. Հանդէս 197—240), գեղարուեստական ճաշակից զուրկ չէ «Սևահալէն», բուն քրդական աղբիւրից է բղխում «Համուտէ Շանկէ» դիւցազնական աւանդութիւնն (գաւաճանութեամբ սպանւած հերոսի կինը լուծում է իւր ամուսնու մահուան վրէժը թըշնամուց, նախ խմելով նորա վէրքի արիւնից և ապա հրամայելով նորան ողջանդամ այրել): Համեմատաբար թոյլ պատմութեանը են Սիյամանտ և Սիյարէնտօ և խաճէ Զէդին (յայտնի քրդական վէպի հեքեաթաձև եղանակներ, հմմտ. Հ. Սրուանձտեանցի «Սիյամանտօ կամ Սարէ-Սիփանէ»): Մնացած նիւթը ներկայացնում է կամ տեղական զրոյցներ, օր. Գուլլըք ու Կեառօ, Զոմար բէկ, Հայդարցի Ալի, և կամ արևելքում տարածուած հեքեաթների քրդական եղանակներ, օր. Ղանտիլի Սիափուշ և Հեօզբէկ, Դալու Համդա, Աբարալաք, Նաչար Օղլի (մութ աշխարհի հէքեաթը). իրեն յաւելուած ժողովածուին կցած է Յուսեփ ու Զալեխ (Յովսէփ գեղեցիկի) հայ վարիանտը:

Սպասելու է, որ էմինեան Ազգագրական ժողովածուն կըշարունակէ նոյն բազմակողմանի ծրագրով լոյս ածել հայ ազգագրական նիւթեր, որոնց նշանակութիւնն ազգիս կուտուրական պատմութեան համար անդին է:

Ինչպէս տեսնում ենք, հայ ազգագրութիւնը, չնայելով որ դեռ նոր է ծաղկել մեղանում, արդէն անագին առաջագիմութիւն է արել, մատակարարելով ժողովրդական բանահիւտութեան մասնագէտներին ճոխ և հետաքրքրական նիւթ ուսումնասիրութեան համար, որի կարևորութիւնն մեղանում շատ զգալի է:

ԲԱԳՐԱՏ ԽԱՆԱԹԵԱՆ